

zemljovlasnički odnosi u hrvatskoj od 1945. do 1953.

marijan maticka

filozofski fakultet
sveučilišta u zagrebu,
zagreb, hrvatska

U Hrvatskoj su u razdoblju 1945. -1953. postojala tri tipa vlasništva nad zemljom: privatno, zadružno i državno. U tom razmjerno kratkom razdoblju događale su se i važne promjene u vlasničkim odnosima. Mijenjalo se težište društvenih akcija - idejnih, političkih i zakonodavnih - pa su naizmjenice, a u određenim okolnostima i prilikama, sva tri tipa vlasništva dolazila u različite međuodnose. No, osnovicu je uvijek činilo privatno vlasništvo.

Od 1945. do 1948, razdoblju obilježenom agrarnom reformom i kolonizacijom, osnovni odnos bio je između privatnog vlasništva i oblikovanja državnog vlasništva. Od 1949. do 1953. težište je bilo na stvaranju seljačkih radnih zadruga kao kolektivnog vlasništva koje je trebalo ojačati državnu kontrolu u poljoprivrednoj proizvodnji i sa državnim vlasništvom činiti temelj za tzv. socijalistički preobražaj sela. Godine 1953. napušten je koncept seljačkih radnih zadruga, radikalno je smanjen maksimum za privatne seljačke posjede te ustanovljeno tzv. društveno vlasništvo na dijelu poljoprivrednih površina. Ta zemlja predana je na korištenje poljoprivrednim radnim organizacijama (društvenim poljoprivrednim dobrima). Njihov je zadatak bio da kao nosioci visokoproduktivne proizvodnje, ostvare proizvodnu kooperaciju s privatnim seljačkim posjedima i tako osiguraju zadovoljavajuću poljoprivrednu proizvodnju. Takav odnos obilježavao je poljoprivrednu proizvodnju i zemljovlasničke odnose sve do sloma socijalističkog koncepta društvenog razvoja na početku 90-ih godina.

primljeno ožujka 1995.

—→ U Hrvatskoj su u razdoblju od 1945. do 1953, kao i u jugoslavenskoj državnoj zajednici u cjelini, postojala tri tipa vlasništva nad zemljom: privatno, zadružno i državno. U tom razmjerno kratkom vremenu događale su se i znatne promjene u vlasničkim odnosima. Mijenjalo se i težište društvenih akcija - idejnih, političkih, zakonodavnih - pa su naizmjenice.

a u određenim okolnostima i prilikama, ta tri tipa vlasništva dolazila u različite međuodnose. Poslije 1953, pa sve do sloma socijalističkog koncepta društvenih odnosa, zemljovlasnički odnosi obilježeni su postojanjem i međuodnosom dominirajućeg sitnog privatnog vlasništva i krupnih društvenih poljoprivrednih dobara.

Razmotriti cjelokupne koncepcijske i praktičke djelatnosti u području zemljovlasničkih odnosa u Hrvatskoj tog razdoblja izuzetno je složen zadatak. Ovom su prilikom naznačeni tek osnovni aspekti.

1945-1948

Poljoprivredna proizvodnja i prilike na selu nužno su tražila načelna određenja i praktično djelovanje političkih stranaka i svih vlada za sve vrijeme postojanja Kraljevine Jugoslavije.¹⁾ Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) nije tada bila politička snaga koja je mogla utjecati na programsko opredjeljenje i praktične djelatnosti vladajućih krugova. Njezini koncepti, u uvjetima ilegalnog djelovanja, imali su tek agitacijsko značenje.²⁾ Međutim, nakon oružane revolucije 1941-1945, u kojoj je postala hegemon oblikovanja političke vlasti i provođenja društvenih promjena, KPJ je morala koncepcijski osmisliti i, kao nosilac vlasti, u praksi organizirati agrarnu politiku.

Jedan od prvih zahvata u agrarnoj politici bio je mijenjati zemljovlasničke odnose, tj. provesti agrarnu reformu i kolonizaciju. Doduše, nagovještaje agrarne reforme bilo je moguće uočiti još u toku rata 1941.-1945. No, tada se rješavalo pitanje zemljišnih posjeda poginulih osoba, suradnika okupatora, neobrađenih zemljišnih posjeda seljaka, crkava, veleposjeda itd. Bilo je to ipak ponajprije pitanje kako osigurati hranu, prehraniti borce, a ne pitanje kako promijeniti posjedovne odnose.³⁾

Međutim, agrarna reforma i kolonizacija jasno su iskazane kao cilj već 9. ožujka 1945. u programu vlade Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ). Vlada je u tome preuzela načelna opredjeljenja KPJ. Uoči rata KPJ je zastupala stajališta o radikalnoj preraspodjeli zemljišnih posjeda u korist seljaka sa malo zemlje ili bez zemlje. Poslije završetka rata, pojavila se dilema treba li zemlju obuhvaćenu agrarnom reformom dijeliti u privatno vlasništvo seljacima ili je nacionalizirati a seljacima je dati samo na korištenje. U početku su prevladavala stajališta o nacionalizaciji zemlje i o organiziranju različitih oblika, ponajprije kolektivnog, obrađivanja.⁴⁾

- 1) Usp. Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, Prva knjiga, Kraljevina Jugoslavija 1914-1941, Beograd, 1988. Milivoje Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918-1941*. god., Sarajevo, 1958.
- 2) Žarko Jovanović, *KPJ prema seljaštvu 1919-1941*, Beograd, 1984.
- 3) Marijan Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1945. do 1948*, Zagreb, 1990: 23-27.
- 4) Postoji mogućnost da su na kolebanja o dodjeljivanju zemlje seljacima u privatno vlasništvo utjecali sovjetski stručnjaci. Leo Mates, istaknuti jugoslavenski diplomat i autor više knjiga o jugoslavenskim vanjskopolitičkim odnosima, razmatrajući odnose sa SSSR-om, među ostalim, napisao je: "Najbolje je spomenuti jedan primjer, koji se inače kasnije pojavljuje kao jedno od spornih pitanja, to je agrarni problem. Sovjetski stručnjaci su predlagali, kao i u svim ostalim pitanjima, da se kopira, bez ikakvih odstupanja sovjetski model. To je značilo da treba svu zemlju nacionalizirati i uvesti kolhoze i sovhoze. Ta

Konačno je ipak prevladalo mišljenje o podjeli zemlje seljacima u puno privatno vlasništvo. Argumentacija za takvo opredjeljenje bila je glad seljaka za zemljom te gola činjenica da zemljišni fond stvoren agrarnom reformom mora ponajprije i u najvećoj mjeri zadovoljiti težnje mnoštva se-ljačke sirotinje, koja je uglavnom i očekivala privatno zemljišno vlasništvo.⁵⁾ Istaknuta su tako dva osnovna načela za provođenje agrarne reforme: 1. Zemlja pripada onima koji je obrađuju i 2. Zemlja se dobiva besplatno sa živim i mrtvim inventarom u privatno vlasništvo.

Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji izglasala je Privremena narodna skupština DFJ 23. kolovoza 1945.⁶⁾ Zakon je nalagao eksproprijaciju svih veleposjeda, tj. posjeda većih od 45 ha površine, ili 25 do 35 ha obradive površine (oranice, livade, voćnjaci, vinogradi), a koji su davani u zakup ili obrađivani uz pomoć tuđe radne snage. Eksproprijacija je zahvatila i sve zemljišne posjede u vlasništvu banaka, poduzeća i dioničarskih društava. Crkvenim, samostanskim i sličnim institucijama oduzimala se zemlja iznad površine posjeda od 10 ha, a tek u izuzetnim slučajevima, kod vjerskih objekata osobite povijesne vrijednosti, iznad 30 ha obradive zemlje i 30 ha šuma. Eksproprijacija je obuhvaćala i seljačke i neseljačke posjede iznad određenog maksimuma. Granične mjere trebali su propisati zemaljski (republički) zakoni, a za seljačke posjede raspon je utvrđen od 20 do 35 ha, ovisno o području, broju članova domaćinstava, vrsti kultura koje su se uzgajale itd. Za neseljačke posjede tj. za posjede koji su davani u zakup, odnosno koji su obrađivani najamnom radnom snagom, a nisu ulazili u kategoriju veleposjeda, maksimum je određen u rasponu od 3 do 5 ha. Tu je učinjena iznimka od načela da zemlja pripada samo onima koji je obrađuju, jer su zemlju mogli zadržati, doduše u malim količinama, i oni kojima zemljoradnja nije bila glavno zanimanje. Smatralo se da će

mjera je sama po sebi svojevremeno u Rusiji odražavala nepovjerenje prema seljacima i dovela do proširenja pojma kulaka na velik broj seljaka i do brutalnih mjera na selu.(...) Pri odbijanju tog savjeta još odlučnije je uticala okolnost da je seljaštvo u Jugoslaviji masovno i predano ratovalo na strani narodnooslobodilačkog pokreta. Prema tome, seljaštvo u Jugoslaviji bilo je iz dubina pokrenuto u politički život, a osim toga za zemlju je bilo neophodno da se što brže oporavi poljoprivreda i osigura snabdijevanje zemlje hranom i poljoprivrednim sirovinama. U tim okolnostima, a i na osnovu općeg stanja i mentaliteta našeg seljaka, nacionalizacija i rješavanje agrarnih odnosa po ruskom uzoru bili bi pogubni. Savjeti su bili odbijeni, ali i onoliko koliko se sovjetski stručnjaci uticali u tom pogledu, kao i ono čime su iz sovjetske političke literature bili opterećeni naši kadrovi, učinilo je da je rješavanje tih problema zadalo zemlji u kasnijim godinama velike nedaće (...)" (L. Mates, Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije, Beograd, 1976: 98)

- 5) Boris Kidrič, član najužeg rukovodstva KPJ, u referatu "O izgradnji socijalističke ekonomike Federativne Narodne Republike Jugoslavije" podnesenom na V. kongresu KPJ godine 1948, objašnjavajući zašto nije provedena nacionalizacija zemlje, među ostalim, je rekao: "Nema sumnje da se seljak kod nas (...) čvrsto 'teritorijalizovao'. (...) Prema tome, u vezi s oblikom zemljoposjeda, psihologija i pogledi jugoslavenskog seljaka drukčiji su od psihologije i pogleda ruskog seljaka iz 1917. godine (...) Sprovođenje nacionalizacije zemlje kao mere buržoasko-demokratske revolucije ili kao 'preduslova' za otvaranje procesa socijalističke rekonstrukcije poljoprivrede značilo bi katastrofu za jugoslovensku narodnu revoluciju. Ono bi kod nas razbilo savez radnog naroda, ono bi od sitnog i srednjeg seljaka napravilo aktivnu rezervu buržoazije i njenih kapitalističkih pozicija. Seljak to ne bi shvatio kao buržoasko-demokratsku nacionalizaciju zemlje, već kao opštu eksproprijaciju sitnih robnih proizvođača (...)" (V. kongres Komunističke partije Jugoslavije 21-28 jula 1948, Stenografske bilješke, Zagreb, 1949: 566, 567, 568)

- 6) Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije, 64/28.VIII. 1945.

to pridonijeti održavanju čvršćih veza između grada i sela, da će takva imanja razvijati suvremeniju organizaciju poljoprivredne proizvodnje. No, zacijelo se ponajviše htjelo osigurati i prehranu dijela gradskog stanovništva u teškim poslijeratnim prilikama. Ekspropriirani su i svi posjedi koji su tijekom rata od 1941. do 1945. ostali bez vlasnika ili pravnih nasljednika. Za ekspropriirana zemljišta bila je predviđena minimalna naknada, i to samo za seljačku zemlju iznad maksimuma, a isplaćivala se u državnim obveznicama. Napomenimo da je Hrvatska pri utvrđivanju maksimuma koji su saveznim zakonom bili preneseni u njezinu nadležnost, ozakonila najniže moguće maksimume, tj. da je propisala veoma ograničavajuće odredbe glede mogućnosti zadržavanja privatnog vlasništva na zemlju.⁷⁾

Ekspropriirana zemlja, kao i zemljišni posjedi pripadnika Trećeg Reicha u Jugoslaviji, a to je značilo gotovo svih Nijemaca koji su do 1941. živjeli u Jugoslaviji, konfiscirani još na temelju odluke Predsjedništva Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) od 21. studenog 1944, te zemljišni posjedi konfiscirani odlukom narodnih sudova, činili su najveći dio zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije. Detalji o stvaranju zemljišnog fonda u Hrvatskoj prikazani su na tablici 1.⁸⁾

Tablica 1

Zemljišni fond prema kategorijama posjeda

Kategorija posjeda	Posjedi broj	Površina ha	Posjedi %	Površina %
Veliki posjedi	391	51.249	1,0	13,1
Posjedi banaka, poduzeća, d.d. i drugih pravnih osoba privatnog prava	371	55.072	1,0	14,1
Posjedi crkava, samostana itd. i svih vrsta zaklada	694	48.328	1,8	12,4
Seljački posjedi iznad 20 ha	715	10.537	1,9	2,7
Neseljački posjedi iznad 3 ha	2.510	18.891	6,6	4,8
Posjedi nestalih vlasnika	1.844	7.557	4,9	1,9
Njemački posjedi	20.457	120.977	53,9	31,0
Konfiscirani posjedi presudom Narodnog suda	2.439	41.290	6,5	10,6
Državno zemljište odvojeno u zemljišni fond	208	3.433	0,6	0,9
Posjedi ostavljeni od kolonista	8.238	19.735	21,7	5,1
Zemljišne zajednice	50	1.345	0,1	0,3
Poklon	1	9	0,0	0,0
Zamjena	1	2	0,0	0,0
Po Zakonu od 20. 11. 1946.*	7	12.085	0,0	3,1
Ukupno	37.926	390.510	100	100

* Broj posjeda po Zakonu od 20. studenog 1946. odnosi se samo na okrug Primorje (6) i oblast Dalmaciju (1), a za oblast Istru u izvorima nije iskazan. Površina se odnosi na sva tri okruga odnosno oblasti: Primorje 1 ha, Dalmacija 7 ha i Istra 12.077 ha.

Agrarna reforma i kolonizacija provedene su od jeseni 1945. do kraja 1948. Glavni korisnici bili su siromašni seljaci i državni poljoprivredni sektor (poljoprivredno zemljište zadržano u državnom vlasništvu). U Hrvatskoj je bilo 95.915 obitelji mjesnih agrarnih interesenata tj. seljaka koji su zemlju dobivali radi povećanja postojećih posjeda. Te su obitelji dobile

7) Zakon o provođenju agrarne reforme i kolonizacije na području Federalne Hrvatske Narodne novine Demokratske Federalne Hrvatske, 80/28. XI. 1945.

8) Usp. M. Matica, n. di.. 95.

94.002 ha zemlje. Kolonističkih obitelji unutar Hrvatske bilo je 12.157 i njima je dodijeljeno 47.109 ha zemlje. Zemlja se napose davala vlasnicima posjeda do 2 ha, a to je rezultiralo određenim povećanjem ukupnog broja posjeda površine od 2 do 5 ha. U granicama tih veličina oblikovali su se i kolonistički posjedi. Naravno, prilike u pojedinim krajevima Hrvatske uvjetovale su da mjesni agrarni interesenti dobivaju različite količine zemlje. Najveće količine zemlje i to oranice, dobivali su mjesni agrarni interesenti i kolonisti u Slavoniji. Korisnici zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije bile su i seljačke radne zadruge (SRZ). Budući da ih je u to vrijeme bilo vrlo malo pripalo im je svega 8.160 ha zemlje. Znatna količina zemlje (241.219 ha) iz zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije zadržana je u državnom vlasništvu, odnosno dodijeljena je raznim državnim korisnicima. Najveći dio, tj. 153.493 ha, činile su šume i šumsko zemljište. Ostalih vrsta zemljišta bilo je 87.726 ha i bila su u prvom redu namijenjena saveznom, republičkim i lokalnim poljoprivrednim dobrima i različitim poljoprivrednim ekonomijama. Detalji raspodjele zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije prikazani su na tablici 2.⁹⁾

Tablica 2

Raspodjela zemljišnog fonda po korisnicima

Kategorija korisnika	Površina zemlje u ha	Sudjelovanje (%) u ukupnom zemljišnom fondu
Mjesni agrarni interesenti	94.002	24,1
Kolonisti:		
- unutar okruga	17.928	4,6
- dekolonizirani Zagorci i Dalmatinci	10.452	2,7
- iz Hrvatskog zagorja	9.101	2,3
- iz Dalmacije	3.984	1,0
- iz ostalih krajeva	5.644	1,5
Ukupno	47.109	12,1
Seljačke radne zadruge	8.160	2,1
Državno vlasništvo:		
- škole	88	0,0
- ustanove	4.851	1,2
- savezna poljoprivredna dobra	13.397	3,4
- ostali savezni poljoprivredni sektori	1.558	0,4
- republička poljoprivredna dobra	13.936	3,6
- ostali republički poljoprivredni sektori	12.436	3,2
- savezne šume	503	0,1
- republičke šume	152.990	39,2
- oblasni narodni odbori	12	0,0
- kotarski narodni odbori	13.810	3,5
- mjesni narodni odbori	23.626	6,1
- gradski narodni odbori	4.012	1,0
Ukupno	241.219	61,7
Povrat vlasnicima	20	0,0
S V E G A:	390.510	100

9) Isto. 117.

U toku agrarne reforme i kolonizacije završen je u Hrvatskoj proces oblikovanja privatnog seljačkog posjeda. Najvećim dijelom on je pripadao kategoriji malog posjeda površine od 2 do 5 ha, zatim sitnim posjedima do 2 ha, a znatno manje posjedima od 5 do 10 ha, odnosno u vrlo malom broju posjedima većim od 10 ha površine. Mogućnost privatnih zemljišnih posjeda većih od 30 ha potpuno je ukinuta. Struktura seljačkih gospodarstava u Hrvatskoj 1949. prikazana je na tablici 3.¹⁰⁾

Tablica 3

Struktura seljačkih posjeda 1949.

Kategorija posjeda u ha	Broj posjeda	Udio (%) u ukupnom broju
manji od 2	205.598	35,5
od 2 do 5	241.586	41,7
od 5 do 10	106.395	18,4
veći od 10	25.651	4,4
Ukupno	579.230	100,0

Istodobno agrarna reforma pridonijela je jačanju državnog vlasništva u poljoprivredi. Analize pokazuju da su u državno vlasništvo uglavnom preuzeti postojeći veći kompleksi obradive zemlje. Naime kolonisti su dobivali zemlju konfisciranu od pripadnika njemačke narodnosti, a mjesni agrarni interesenti zemlju koja je bila oduzeta od posjeda crkava i sličnih institucija, odnosno seljačku zemlju iznad utvrđenog maksimuma te zemlju ostalih kategorija vlasnika. Veći kompleksi obradive zemlje tek su izuzetno parcelirani. Oni su uglavnom postali osnovica za državna poljoprivredna dobra, savezna i republička. Značajka zemljišnih posjedovnih odnosa tako postaje velik broj sitnih i malih privatnih seljačkih gospodarstava i manji broj većih državnih poljoprivrednih dobara. No, najveća količina poljoprivrednog zemljišta (oko 2,1 milijuna ha) ostala je u privatnom vlasništvu.

1949-1953

Godine 1949. težište politike KPJ i državnih vlasti u zemljovlasničkim odnosima postavljeno je na razvijanje zadružnog vlasništva, a u praktičkim aktivnostima na stvaranje seljačkih radnih zadruga (SRZ) kao oblika kolektivnog vlasništva. Dakako, osnivanje SRZ započelo je već prije. U toku 1946. usvojeni su i osnovni propisi o njihovu djelovanju: Opća uputstva za osnivanje i poslovanje seljačkih radnih zadruga, Ogljedna pravila za seljačke radne zadruge i Osnovni zakon o zadrugama.¹¹⁾

Veoma su složene okolnosti i prilike koje su 1949. djelovale na ubrzanje procesa stvaranja SRZ. Ponajprije valja spomenuti veću potrebu za poljoprivrednim proizvodima, želju da se selo što brže "socijalistički rekon-

10) Usp. Vladimir Stipetić, Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ, godine 1945-1948, Rad JAZU, Knj. 300, Zagreb, 1954: 460.

11) Slavko Juriša, Agrarna politika i problemi kolektivizacije u Jugoslaviji u vrijeme sukoba KPJ s Informbiroom, Časopis za suvremenu poviest. 1/1983: 59.

struira", tj. da državno vlasništvo nad zemljom postane prevladavajući oblik kao u industriji, sukob s Informacijskim biroom komunističkih partija 1948. i težnju KPJ da dokaže kako zastupa "pravovjernu" agrarnu politiku.¹²⁾ Zato je na Petom kongresu KPJ 1948. istaknuta potreba da se učvrsti i proširi socijalistička pozicija na selu i to širenjem, organizacijskim i materijalnim jačanjem zemljoradničkog zadrugarstva. Kao zadatak utvrđeno je i razvijanje državnih poljoprivrednih dobara te ograničavanje i potiskivanje kapitalističkih oblika proizvodnje, što je zapravo značilo onemogućavanje privatnih seljačkih gospodarstava.¹³⁾ Odluke su dakle bile usmjerene na jačanje onih tipova vlasništva nad zemljom koji su mogli biti obuhvaćeni državnim planiranjem.

U kontekstu tih činjenica treba razmatrati izlaganje E. Kardelja, člana najužeg rukovodstva KPJ, raspravu i Rezoluciju o osnovnim zadacima KPJ u oblasti socijalističkog preobražaja sela i unapređenja poljoprivredne proizvodnje usvojenu na Drugom plenumu CK KPJ, 28 - 30. siječnja 1949. Taj plenum dao je neposredni poticaj brzom stvaranju SRZ. E. Kardelj smatrao je tada da se jačanjem zadrugarstva rješavaju dva bitna pitanja. Prvo, slomaju se oblici kapitalističkog načina gospodarenja na selu i, drugo, razvijaju se oblici ujedinjavanja individualnih seljačkih gospodarstava u socijalistička kolektivna gospodarstva.¹⁴⁾ Usvojena Rezolucija utvrdila je da poljoprivredna proizvodnja mora imati jednak intenzitet kao i industrijska proizvodnja. Za osnovicu zato mora imati socijalističko vlasništvo, a to je značilo državno i zadružno vlasništvo.

Stajalište je bilo da samo proširenje socijalističkog sektora poljoprivredne proizvodnje može stvoriti uvjete za plansko usmjeravanje poljoprivrede i prevladavanje zaostalosti.¹⁵⁾

Tablica 4

SRZ u Hrvatskoj (podaci na kraju godine)

Godina	Broj SRZ	Broj učlanjenih seljačkih gospodarstava	Udio (%) SRZ u ukupnoj obradivoj površini
1946.	58	1.231	
1947.	156	3.254	0,75
1948.	320	7.737	1,70
1949.	1.580	59.800	10,50
1950.	1.560	68.102	11,80
1951.	1.540	67.281	12,20
1952.	1.206		
1953.	285		

Poslije Drugoga plenuma CK KPJ došlo je do naglog i velikog povećanja broja SRZ. Međutim, u akcijama osnivanja SRZ potpuno je zanemaren princip dobrovoljnosti učlanjenja i postupnosti razvijanja organizacijskih oblika SRZ. Bila su, naime, predviđena četiri tipa SRZ. Niže tipove (I. i

12) Isto: 60.

13) V. kongres KPJ, nav. dj.: 748.

14) Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948-1952), Beograd, 1985: 22.

15) Isto: 273.

II.) činile se zadruge u kojima je seljak, iako član zadruge, ostao vlasnik zemlje koju je ustupio zadruzi na korištenje. Za ustupljenu zemlju trebao je dobiti naknadu (rentu). U III. tipu SRZ udruženi seljak ostajao je i dalje vlasnik zemlje, ali se odrekao naknade za njezino korištenje. U IV. tipu SRZ seljak se odrekao i vlasništva na zemlju u korist SRZ. U praksi prevladavaju uglavnom zadruge IV. tipa. To su naročito forsirali aktivisti KPJ koji su se služili raznovrsnim, često grubim, oblicima pritisaka na seljake. Osim toga i mjere državne politike - porezna politika, politika otkupa poljoprivrednih proizvoda i cijena i slično - išle su u korist zadrugama IV. tipa.¹⁶⁾

Osnovni pokazatelji o SRZ u Hrvatskoj prikazani su na tablici 4.¹⁷⁾

Broj SRZ kao i broj učlanjenih seljačkih gospodarstava naročito je porastao tijekom 1949. Tijekom 1950. i 1951. došlo je do stabilizacije broja SRZ, a može se zaključiti i njihova stanovitog okrupnjavanja povećanjem broja učlanjenih seljačkih gospodarstava. Međutim, već tijekom 1952. započinje razdoblje raspadanja. Proces je izrazito burno nastavljen i 1953, a od 1954. zadruge, kao oblik kolektivnog zemljovlasništva, u stvarnim odnosima više ne postoje. Kolektivizacija zemljovlasništva putem SRZ doživjela je neuspjeh. No, čak i u vrijeme "procvata", SRZ obuhvaćale su manje od 15% ukupnog broja seljačkih gospodarstava i tek oko 12% obradive površine. Dobrovoljno su u SRZ ulazili samo sitni posjednici i bezzemljaši. Posjednici većih seljačkih gospodarstava pružali su otpor. Privatno seljačko gospodarstvo ostalo je dakle dominantno i u vrijeme najžešćih pritisaka za ulazak u SRZ.

SRZ, osim što su nailazile na otpor većine seljaka, nisu ostvarile novu kvalitetu u intenzitetu i produktivnosti poljoprivredne proizvodnje. Proizvodni rezultati bili su slabi, a teškoće državnih vlasti s opskrbom stanovništva poljoprivrednim proizvodima sve veće. Shvaćanje da kolektivno, u osnovi državno, vlasništvo i planiranje znače socijalističko organiziranje sela i poljoprivredne proizvodnje, porast proizvodnje i blagostanja, pokazalo se pogrešnim. Priznalo je to i rukovodstvo KPJ već 1952. na svom Šestom kongresu.¹⁸⁾ Stoga je Rezolucija Šestog kongresa KPJ/SKJ (Saveza komunista Jugoslavije) stavila težište glede socijalističkog preobražaja sela i poljoprivrede na podizanje i razvijanje proizvodnih snaga i produktivnosti rada. Oblici udruživanja seljaka trebali su ovisiti o ostvarivanju tih ciljeva.¹⁹⁾

16) S. Juriša, nav. dj.: 65-67.

17) Usp. Ivan Cifrić, Komunistički pokret u Hrvatskoj i njegov odnos prema seljaštvu u kontinuitetu: predratno razdoblje - NOB - socijalistička izgradnja, Četiri decenija Saveza komunista Hrvatske, Zbornik, Zagreb, 1979: 243.

18) Tako je tada Vladimir Bakarić, među ostalim, rekao: "Ako gledamo što se tu stvarno desilo (...), onda vidimo da se razvoj produktivnih snaga - koji je osnovni kriterij sveg društvenog razvoja - tu nije mnogo pomakao naprijed, da je baš ta ideologija 'planiranja' u mnogome doprinijela tome da seljačke radne zadruge ne predstavljaju veći napredak prema privatnom seljačkom gospodarstvu i da ne organiziraju borbu za brzi napredak razvitka produktivnih snaga." (Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokraciju, VI. kongres KPJ/Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1952: 249-250). Na napuštanje kolektivizacije putem SRZ utjecali su, čini se, i jugoslavensko-američki odnosi. Usp. Darko Bekić, Jugoslavija u hladnom ratu, Zagreb, 1988: 338.

19) Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokraciju. n. di.: 265.

1953

Poslije Šestog kongresa SKJ, napose u toku 1953. i 1954. došlo je do reorganizacije SRZ. Jedan dio tih zadruga likvidiran je istupanjem seljačkih gospodarstava, dio je pripojen općim zemljoradničkim zadrugama, a neke su reorganizirane tako što su stekle status poljoprivrednih društvenih gospodarstava.

Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu općenarodne imovine i dodjeljivanju zemlje poljoprivrednim radnim organizacijama usvojen je u proljeće 1953.²⁰⁾ Utvrdio je nove promjene u zemljovlasničkim odnosima. Zakon je naime ograničio zemljišni maksimum u privatnom posjedu na 10 ha (druga agrarna reforma). Po ovom Zakonu i članovi SRZ, ako su imali obradivog zemljišta preko zakonskog maksimuma, prilikom istupanja iz zadruga dobivali su samo dio koji je zajedno s okućnicom iznosio 10 ha. Osnovan je poljoprivredni zemljišni fond u koji je ušlo sve zemljište u općenarodnoj imovini (državno vlasništvo) kao i obradivo poljoprivredno zemljište zemljoradnika preko 10 ha. Zemljište iz poljoprivrednog zemljišnog fonda dodjeljivano je poljoprivrednim organizacijama na trajno korištenje. Struktura poljoprivrednih gospodarstava u Hrvatskoj 1956, kada je proces oblikovanja novih gospodarstava uglavnom završen, prikazana je na tablici 5.²¹⁾

Otvoreno je tako traženje novih putova i metoda organiziranja poljoprivrede. Težište je na jačanju društvenih poljoprivrednih dobara te stvaranju mogućnosti za njihovu proizvodnu kooperaciju s brojčano nadmoćnim individualnim privatnim posjednicima. Izraz je to shvaćanja da je stvarna ekonomska snaga socijalizma u poljoprivredi u udjelu socijalističkog vlasništva u poljoprivrednoj proizvodnji a ne u količini kolektivizirane zemlje, većoj proizvodnosti rada na posjedima u društvenom vlasništvu u odnosu na posjede u privatnom vlasništvu.

Tablica 5

Poljoprivredna gospodarstva u Hrvatskoj 1956.

Kategorija posjeda u ha	Broj posjeda	Udio (%) u ukupnom broju	Površina u 1.000 ha	Udio (%) u ukupnoj površini
Privatna gospodarstva:				
manja od 2	201.151	33,6	239	9,6
od 2 do 5	256.364	42,8	883	35,5
od 5 do 10	135.678	22,7	1.176	47,2
U SRZ	4.426	0,7	4	0,2
Ostala zadružna gospodarstva	672	0,1	69	2,8
Društvena gospodarstva	242	0,1	118	4,8
Ukupno	598.533	100	2.489	100

Tako je kao trajna značajka zemljišnih posjedovnih odnosa u Hrvatskoj, sve do sloma socijalističke/komunističke koncepcije razvoja društva ostalo

20) Službeni list FNRJ, 22/27. V. 1953.

21) Usp. Statistički godišnjak FNRJ 1957, Beograd, 1957: 141.

postojanje velikog broja sitnih i malih privatnih seljačkih gospodarstava i manjeg broja većih državnih, odnosno društvenih poljoprivrednih imanja. Najveći dio poljoprivrednog, odnosno obradivog zemljišta uvijek je bio u privatnom vlasništvu.

Land-Ownership in Croatia from 1945 to 1953

Summary

In the 1945-1953 period there were three types of land ownership in Croatia: private, cooperative and state. Important changes took place in ownership relations in that relatively short period. As the focus of social activities, circumstances and conditions changed - in the ideological, political and legal sense - the three types of ownership successively went through various relations. However, private ownership was always basic.

The 1945-1948 period was one of land reform and colonization, and the basic relations were those between private ownership and fledgling state ownership. In the 1949-1953 period the accent was laid on the creation of peasant work cooperatives as collective ownership that was to strengthen state control in agricultural production, and together with state ownership build the foundations for the socialist transformation of the village. In 1953 the concept of peasant cooperatives was abandoned, the private land maximum was radically decreased, and so-called social ownership was established on part of the agricultural land (socially-owned agricultural estates). They were designed as highly-productive production units that would implement production cooperation with peasants and ensure satisfactory agricultural production. This relationship marked agricultural production and land-ownership relations right until the fall of the socialist concept at the beginning of the nineties. ●

Les rapports de propriété des terres en Croatie de 1945 à 1953

Résumé

En Croatie, il y a eu au cours de la période de 1945 à 1953 trois types de propriété des terres: privée, en coopérative et d' État. Au cours de cette période relativement courte, d' importants changements ont eu lieu également dans les rapports de propriété. La tendance des actions sociales - idéologiques, politiques et législatives - changeait et, alternativement, dans des conditions et circonstances déterminées, ces trois types de propriété furent en différents rapports entre eux. Mais la base a toujours été formée par la propriété privée.

De 1945 à 1948, période marquée par la réforme agraire et la colonisation, le rapport de base était entre la propriété privée et la formation de la propriété d' État. De 1949 à 1953, la tendance portait sur la création des coopératives agricoles en tant que propriété collective, qui devait renforcer le contrôle de l' État sur la production agricole et former, avec la propriété d' État, la base de ce qu' on appelait la transformation socialiste du milieu rural. En 1953 fut abandonné le concept des coopératives agricoles; le maximum de la superficie des exploitations privées a été radicalement réduit, et la propriété dite sociale a été fondée sur une partie des terres agricoles. Ces terres ont été cédés en vue de leur exploitation à des organisations agricoles (exploitation agricoles sociales). En tant que porteuses d' une production de grand rendement, leur tâche était de réaliser une coopération de production avec les exploitations agricoles privées, et d' assurer ainsi une production agricole satisfaisante. Un tel rapport a marqué la production agricole et les rapports de propriété des terres jusqu' à la ruine du concept socialiste du développement social au début des années 90. ●